

EL REGISTRE FUNERARI DE LA LLOMA DE BETXÍ: UNA VISIÓ DES DE L'ANTROPOLOGIA FÍSICA

Ángela Pérez Fernández, *Universidad de Granada*

María Paz de Miguel Ibáñez, *Universitat d'Alacant*

L'esquelet humà constitueix la font d'informació més valuosa entre els materials recuperats en les intervencions arqueològiques, ja siga la ceràmica, les restes faunístiques, les carpològiques, etc. (Brothwell, 1987; White, 2000), ja que estem davant les restes més directes d'aquells que ens van precedir: "*Parmi les chemins qui nous conduisent à la connaissance des sociétés anciennes, il en est un, tracé par ce qui nous reste de plus intime de ces gens d'avant: leur squelette*" (Bonnabel, 1997).

Quan es treballa amb restes òssies humanes d'origen arqueològic es recorre a l'antropologia física, ciència que estudia l'ésser humà en els seus aspectes biològics (antropologia físicobiològica). En la mesura que els humans som fruit del procés evolutiu, l'antropologia física estudia també el conjunt dels homínids. A més, se centra en l'estudi de les diferències o les variacions físiques en-

tre les poblacions humanes al llarg del temps, i de la seua distribució en l'espai. Mitjançant l'ús de mètodes i tècniques concrets, aquesta disciplina obté dades de caràcter més específic, com l'evolució de les malalties (paleopatologia), la influència del medi ambient en l'ésser humà, les seues activitats quotidianes, els aspectes culturals, etc.

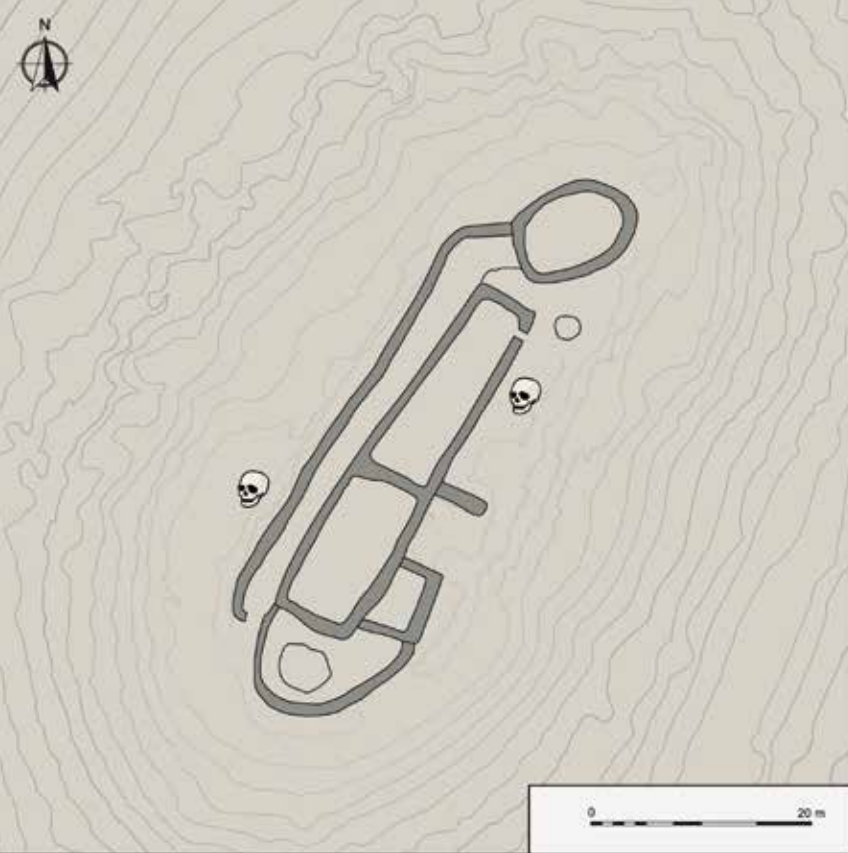

Fig. 1. Plànol de localització dels enterraments.

A la Lloma de Betxí s'han recuperat dos enterraments individuals (de Pedro, 2005; 2010) (Fig. 1), el primer durant la campanya d'excavació de l'any 2002, en posició secundària, al costat de les restes d'un cànid (Sanchis i Sarrión, 2004), i el segon, el 2003, en posició primària, decúbit lateral esquerre, dipositat en una fossa circular delimitada per una sèrie de pedres de grandària mitjana i gran, sense cap tipus d'aixovar. Paral·lelament, s'han recuperat restes òssies aïllades: un fragment de fèmur dret i una segona molar inferior dreta permanent. Aquests darrers corresponen a troballes casuals o fortuïtes, molt freqüents en poblats de semblant cronologia, sense cap

connexió amb unitats funeràries, i relacionades amb remocions i contextos de reble (de Pedro, 1998).

El primer enterrament es va localitzar al sector est del jaciment (quadre b-c/22, capa 7), la datació absoluta del qual va proporcionar una data de 3650±40 BP, calibrada a 2 σ entre 2140 i 1910 BC. Correspon a un individu incomplet, d'aspecte robust i amb insercions musculars marcades. Les característiques morfològiques dels ossos (Ferembach, 1980; Ferembach et al., 1979; Buikstra i Ubelaker, 1994) van permetre estimar les restes d'un home d'edat avançada. Es van observar diverses lesions artròsiques en vèrtebres i zones articulars dels ossos llargs (Fig. 2), i també en la temporomandibular, i una periostitis —infecció o inflamació— en la tibia dreta. Presenta entesopaties en el radi dret i en diverses falanges de les mans, que podem relacionar amb la realització d'activitats físiques intenses (Capasso et al., 1999). Quant a la salut oral, destaca el desgast dental pronunciat i la tosca en la dentició superior, i una edentació total de les dents inferiors amb reabsorció alveolar *antemortem* (Fig. 3). Les dades mètriques van permetre valorar una estatura mitjana de 176 cm (Trotter i Gleser, 1952) i un índex cranial dins de la categoria de braquicrani, és a dir, de forma arrodonida.

Amb posterioritat, durant la campanya de 2010, es van recuperar dotze unitats esquelètiques (ossos llargs) i diversos resquills vertebrals en el mateix sector est (quadre a/21-22, UE 1058), molt pròxims al conjunt de l'enterrament secundari. Tenint en compte la zona en què van

Fig. 2. Epicondilitis en húmer dret. S'hi observa una exostosi en l'epicòndil lateral, provocada per esgarronets en el tendó. Enterrament secundari.

ser recuperats, i també les característiques morfològiques del material: restes d'un individu adult, de sexe probablement masculí, i les característiques paleopatològiques: lesions artròsiques en vèrtebres i zones articulars dels ossos llargs, probablement les restes formen part del mateix conjunt funerari recuperat l'any 2002 i es tracta, per tant, del mateix individu.

El segon enterrament es va recuperar al sector oest del poblat (quadre G/14, UE 0037). Correspon a un individu complet, masculí i d'edat adulta, amb una datació absoluta de 3400 ± 40 BP, calibrada a 2σ entre 1760 i 1610 BC. El seu estat de conservació era prou deficient, en

Fig. 3. Mandíbula amb artrosi temporomandibular. S'hi observa un recreixement ossi sobre la superfície articular del còndil esquerre i pèrdua completa de la dentició. Enterrament secundari.

part a causa de les alteracions postdeposicionals provocades pel terreny, les quals condicionaren uns processos tafonòmics que van destruir una gran part de la superfície òssia. No obstant això, van poder identificar-se artrosi cervical i calcificació del lligament groc. Destaquen les entesopaties localitzades als avantbraços i a les falanges de les mans, i també una marcada inserció del lligament costoclavicular. Quant a les patologies orals, també s'hi va observar un marcat desgast dental, presència de càries en diverses peces i abscess radicular en la primera molar esquerra (Fig. 4). El seu índex cranial es troba dins de la categoria de mesocrani.

Figura 4. Mandíbula adulta amb pronunciat desgast dental i abscés radicular. Enterrament primari.

Quant a les restes òssies aïllades, durant la campanya d'excavació de 1995, en l'espai corresponent a l'Habitació III (quadre A/30, Capa 6), es va recuperar un fragment d'epífisi distal d'un fèmur dret. Presenta una fractura *post mortem* en l'extrem proximal i una alteració cromàtica de color marró fosc. L'epífisi es troba fusionada, i per tant pertany a un individu d'edat adulta. La grandària de la peça és relativament menuda i d'aspecte gràcil, i es podria tractar d'una dona.

I, finalment, en la campanya de 1999, es va localitzar una segona molar inferior dreta permanent en la Cisterna del sector est (quadre b-c/26, capa 5). Correspon a un individu d'edat adulta i presenta un desgast dental moderat.

Valoració de les restes

Els enterraments de la Lloma de Betxí evidencien pràctiques funeràries diferents, atenent a la posició de

les restes òssies. En el primer d'aquests, el més antic, la sepultura original apareix remoguda, potser com a conseqüència de remodelacions de les estructures d'habitació; les restes estan dipositades en posició secundària, i un esquelet de cànid sembla acompanyar-les. El segon, i més recent, conserva la posició primària de les restes òssies en una sepultura en fossa delimitada per pedres, sense cap tipus d'aixovar. Entre ambdues inhumacions passen entre dos-cents cinquanta i tres-cents anys, i les seues diferències confirmen la diversitat del ritual funerari documentat en el bronze valencià (de Pedro, 2010).

L'anàlisi del material antropològic ha permés augmentar el nostre coneixement sobre les poblacions de l'edat del bronze en l'àmbit valencià, com també la identificació dels individus trobats a partir de les seues restes fragmentades, sumant-se a l'ampli *corpus* documental del registre osteoarqueològic.

Els individus estudiats són dos homes adults, els quals presenten patologies relacionades amb l'edat i amb determinades activitats i hàbits quotidians, com són les alteracions dentals, lesions artròsiques i determinades entesopaties.

Les patologies dentals observades estan altament relacionades amb la dieta i amb certs hàbits d'higiene. Un consum elevat de sucres i d'hidrats de carboni, presents per exemple en el cereal, junt amb altres productes de la ramaderia, la caça i la recol·lecció, afavoreixen l'aparició de càries i tosca, així com la falta d'higiene (Malgosa i Subirà 1996). El tipus de desgast dental és prou acusat en ambdós individus, la qual cosa indica un consum d'aliments més aviat durs i abrasius.

Quant als canvis degeneratius, en general s'han observat lesions artròsiques en vèrtebres i extremitats superiors. L'artrosi és una alteració gradual del cartílag articular i de les superfícies articulars de l'os (Ubelaker, 1984), relacionada amb els individus d'edat adulta i amb una sobrecàrrega articular. Els factors genètics i metabòlics també poden influir en l'aparició d'aquest tipus de lesions. Encara que no podem relacionar directament la presència d'artrosi en una articulació amb una activitat específica (Jiménez et al., 2004), en general és conseqüència de la realització d'un estrès mecànic continuat, com per exemple determinades labors agrícoles o activitats que requerisquen grans esforços físics.

La presència d'entesopaties o exostosi en ambdós individus, localitzades a les zones d'inserció dels lligaments dels avantbraços i les mans, podria relacionar-se amb una intensa activitat física, ja que la presència d'aquest tipus de marcadors es deu a un increment del desenrotllament muscular (Capasso et al., 1999).

En conclusió, les alteracions observades, tenint en compte el sexe i l'edat dels individus, concorden amb el que es podria esperar d'una societat agrícola i ramadera de la prehistòria recent, i corroboren els resultats obtinguts de l'estudi arqueològic.